

ROLUL PROPAGANDISTIC AL ARHITECTURII CIVILE ANTICE ȘI ANTIC-TÂRZII DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

THE PROPAGANDIST ROLE OF THE CIVIL ANCIENT AND THE ANCIENT-LATE ARCHITECTURE ON THE TERRITORY OF ROMANIA

Ioana-Iulia OLARU,

lector universitar,

Universitatea de Arte „George Enescu”, Iași, România

Regarding the Roman provinces on the territory of Romania – Dacia Traiana and Scythia Minor – the architecture took the elements and the features of this artistic field of the Roman Empire. Characterized by the adaptation to the local conditions and by the mixture of forms, but also by the same utilitarianism and organization, the new type of architecture that managed to reach this region will be here an important means of political propaganda: it worships Rome and the imperial power. This is done not only regarding the religious, the military or the reverential buildings, but also in the entire set of the forms for the utilitarian buildings. Roads, bridges, aqueducts, thermae, amphitheatres, basilicas are proofs of the way in which Roman models are taken and used at this level, also, the imperial propaganda being just as strong, although in a less direct way than in the case of the Monument from Adamclisi, of temples, basilicas and castra.

Pentru romani, excelenți administratori și organizatori, arhitectura era arta principală, căreia i se subordonau toate celelalte domenii. Impusă fiind de cerințele vieții publice și de stat, ea se impunea, la rândul ei, prin eleganță și splendoare, prin inventivitate și prin diversitatea construcțiilor, pentru a insufla cât mai elocvent sentimentul grandorii și al autorității ce a caracterizat dintotdeauna acest popor. Urmărind supremația romană asupra lumii, dar și pentru a-și potența propria lor importanță – așadar o obligație politică –, edilii orașelor, dar și împăratul inițiau construirea de edificii publice, de asemenea organizând cetăți existente și întemeind altele noi pentru a răspândi peste tot romanitatea, după modelul urbanistic al Romei. Utilitară și propagandistică deopotrivă, arhitectura romană și-a urmat caracterul spectacular și în programele din provinciile Imperiului, creând noi centre urbane oriunde ajungea.

Pe teritoriul celor două provincii cucerite de pe teritoriul României este vorba despre o arhitectură oarecum deosebită de modelele fixe și de academismul artei aulice romane. Cu toate acestea, interesant este că sunt preluate și păstrate chiar și în Antichitatea Târzie elemente și caracteristici care aparțin Imperiului Mijlociu, atât în Dacia Traiană (care iese din Imperiu), cât și în Scythia Minor (care rămâne în Imperiu). Formele arhitecturale sunt aceleași: se întâlnesc aceleași tipuri de edificii, precum și aceleași elemente constitutive: arcade, bolți, arhitrave etc., iar viziunea arhitecturală a romanilor se întâlnește și în cazul construcțiilor din provinciile de la noi: masivitate, utilitarism, organizare. Totuși, aspectele provinciale vor exista și aici ca oriunde în lumea romană. Arhitectura era caracterizată prin adaptarea construcțiilor și a urbanismului la condițiile autohtone (resurse, tipuri de materiale). O altă caracteristică este amestecul de forme,

eclectismul fiind însă o trăsătură generală mai ales în ceea ce privește decorația clădirilor, atât cât ne putem da seama din puținele și fragmentarele elemente arhitectonice ornamentale păstrate (capiteluri¹, baze, tamburi, fusuri de coloane, frize). Au ajuns până la noi tipuri provinciale de capiteluri: dorice – cu echina scurtă –, ionice, corintice – fără relief prea pronunțat, ci cu valorificarea efectelor de lumină-umbră obținute prin folosirea trepanului, la care se adaugă particularitatea capitelurilor în formă de pipă, de origine microasiatică. Ca inovație, paleocreștinismul va aduce capitelul-impostă, cu rol de a crește gradul de susținere a zidăriei de deasupra; acesta este derivat din cel ionic și aduce nouitatea decorației în care se combină vechile motive folosite în ornamentica arhitecturală, cu noile simboluri, creștine (în special diferite tipuri de cruci). Dar informațiile noastre despre decorul arhitectural rămân foarte lacunare, din pricina faptului că au ajuns până la noi doar fragmente întâmplătoare.

¹ Mai puține capiteluri ionice au ajuns până în zilele noastre; predomină cele dorice și cele corintice (acestea din urmă, aplatizate și schematizate în perioada antic-târzie). Tot puține în perioada antică sunt și capitelurile compozite, mai multe în perioada Antichității Târzii – cu ornamente de influență egipteană: lotiforme, papiriforme, hatorice –, perioadă de când datează și capitelul-impostă. Cf. Mihail Macrea, *Viața în Dacia Romană*, București, Ed. Academiei Române, 2007, p. 299; Mihai Bărbulescu, Dennis Diletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, Ed. Corint, 2007, p. 60; *Dicționar enciclopedic de artă veche a României* (Radu Florescu, Hadrian Daicoviciu, Lucian Roșu, coord.), București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 80, s.v. *capitel*.

O excepție o constituie fragmentele de coloană de la Capitoliul de la Ulpia Traiana (descoperite de prof. Ioan Piso), aparținând unui templu peripter octostyl: cu un diametru de 80 cm și înălțimea de peste 9 m, aceste coloane imense aveau capiteluri corintice, împodobite cu frunze de acant².

În ceea ce privește propaganda, romanii au lăsat în provincii puternice amprente și în cadrul arhitecturii civile, drept urmare, imaginea Romei autoritare pătrunde și în acest domeniu. Arhitectura omagială era un instrument direct al propagandei imperiale, fără funcții utilitare. Dar propaganda acționa nu numai în cazul arhitecturii triumfale, ci și la nivelul arhitecturii civile utilitare. Toată arhitectura, ca și întreaga artă a romanilor de pe teritoriile cucerite, avea acest scop – de a preamări Roma și puterea imperială, de a duce peste tot normele de viață ale *Urbs*. Nu o dată împărații romani țineau să se implice direct, pe lângă autoritățile locale de la Roma și din provinciile Imperiului, la construcția sau la refacerea căilor de acces sau a apeductelor, termelor. Tot repertoriul de forme care alcătuiesc arhitectura utilitară era conceput pentru ca acestea să reprezinte instrumente de propagandă ale puterii, cu un impact deosebit în provincii.

Drumurile. Înainte de cucerirea romană, pe teritoriul țării noastre au existat drumuri cu scop comercial și militar, care se desfășurau de-a lungul apelor. Ulterior, întinsa rețea de căi de comunicație a constituit și în

² *Interviu cu prof. Ioan Piso, despre: Capitoliul de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Făclia ziar independent de Cluj*, 30 august 2010, <http://www.ziarulfaclia.ro/Cu-prof-dr-Ioan-Piso-despre-Capitoliul-de-la-Ulpia-Traiana-Sarmizegetusa+44414>.

provinciile de pe teritoriul țării noastre unul dintre mijloacele de control și organizare teritorială, prin care romanii și-au asigurat stăpânirea asupra acestor ținuturi, ca și în oricare loc unde au ajuns, rețeaua rutieră din Dacia fiind racordată la marile drumuri imperiale. Calitatea drumurilor romane nu a fost concurată de nici un alt tip de drum din lume, ingineria romană ajungând la un înalt grad de tehnicitate și în cazul provinciilor romane de pe teritoriul României, unde se întâlnesc aceleași tehnici de construcție, cu straturi suprapuse de bolovani și apoi de prundiș, aceeași pavare cu dale mari din piatră, aceeași bombare pe mijloc (de exemplu, Germisara, Ulpia Traiana). Drumurile romane, inclusiv cele din provinciile romane de la noi, ar putea fi înscrise în arhitectura militară: inițial intențiile erau strategice, armata fiind cea care a construit drumuri, dar interesele economice, de circulație a bunurilor și a oamenilor, precum și amenajările ulterioare ale acestora, s-au suprapus nevoilor armatei, astfel încât drumurile au constituit un important factor de romanizare. În Dacia, primul drum, construit imediat după cucerire³, era **drumul principal, imperial**, care străbătea provincia de la un capăt la altul, de la Dunăre la Porolissum⁴ (în imagine: tronson al dru-

³ În anul 108 (d.Hr.) este atestat că se lucra deja la tronsonul Potaissa-Napoca al acestui drum. Cf. Mihai Bărbulescu et al., *op. cit.*, p. 60.

⁴ Cu punct de pornire în Lederata (Banat), drumul principal din Dacia trecea prin Arcidava la Tibiscum, apoi pe valea Bistrei, prin *Ponce Augusti*, la Ulpia Traiana, de unde pleca apoi spre nord-est, prin Aquae, Germisara, ajungând la Apulum; de aici urma pe Mureș până la Salinae, mergea spre miazănoapte spre Potaissa și Napoca, ajungând apoi la Po-

rolissum ce lega Porolissumul de Napoca, Potaissa, Apulum, Ulpia Traiana, Tibiscum, Drobeta, **il.1**). În afara drumurilor imperiale, exista o bogată rețea stradală între orașe și în orașe (*via* care se mai observă încă la Porolissum măsoară 5,75 m lățime, are bordură, e bombată în centru și pavată cu lespezi de piatră). Existau, de asemenea, și vechile drumuri de pământ ale dacilor, unele acoperite cu un strat de prundiș⁵. În Dobrogea existau și aici 3 drumuri mai însemnate, pe direcția nord-sud⁶. După retragerea aureliană, construcția căilor de acces a înregistrat un moment de declin și dezorganizare în Dacia Traiană, necesitatea lor nemaexistând pentru cuceritori. Dar folosite foarte mult timp, uneori chiar până în sec. XX, refăcute permanent, drumurile romane sunt încă vizibile și astăzi; în anul 1772 mai era încă utilizat chiar, sub numele *Via Traiana*, drumul roman Sucidava-Romula-defileul Oltului, după cum atestă o hartă austriacă⁷.

rolissum. Treptat, rețeaua rutieră s-a extins mereu, devenind din ce în ce mai deasă, cu drumuri laterale de-a lungul Oltului, al Mureșului, al Târnavei Mari, care permiteau acces în toate direcțiile, la toate centrele locuite. Un important nod de drumuri din Dacia era Apulum. Mihai Bărbulescu et al., *op. cit.*, p. 60; Constantin C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, Ed. Scrisul Românesc, 1973, p. 116.

⁵ *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, p. 362, s.v. *via*.

⁶ În Dobrogea, cele trei drumuri erau: de-a lungul litoralului, de-a lungul Dunării – drumul de pe *limes* și unul în zona centrală a Dobrogei –, precum și altele, care făceau legătura între acestea: Axiopolis – Tomis, Carsium – Capidava – Histria. Cf. Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 118; Mihai Bărbulescu et al., *op. cit.*, p. 60.

⁷ Mihai Bărbulescu et al., *op. cit.*, p. 60.

Podurile. Mijloace strategice pentru trupele romane, *pontes* pot fi încadrate și ele (ca și drumurile) în arhitectura militară. Doar că nici acestea nu erau construite numai din tezaurul armatei, și nici nu erau folosite numai de trupe, rolul lor principal fiind de a asigura o mai bună și mai rapidă circulație a mărfurilor și a oamenilor pe cuprinsul provinciilor, astfel încât, ca și în cazul drumurilor, putem considera podurile ca aparținând construcțiilor civile. La fel ca în restul Imperiului, știm că existau poduri și pe teritoriul țării noastre: *Ponce Vetus* (Câineni, jud. Vâlcea), *Ponce Aluti* (Ionești Govorei, jud. Vâlcea), urme arheologice existau în sec. al XIX-lea lângă Samum (peste Someș), la Potaissa (peste Arieș), la Romula (peste Teslui)⁸. Deosebit pentru perioada antică a fost podul de la Drobeta, peste Dunăre (într-un loc fără cataracte și fără mare adâncime⁹), realizat în anii 103-104 d.Hr. de arhitectul împăratului Traianus, Apolodor din Damasc. A fost renumit și valoros atât prin importanță – lega provincia de restul Imperiului –, cât și prin dimensiuni și prin tehnica desăvârșită, după cele mai bune tradiții greco-orientale și romane¹⁰. Știm (conform descrierii lui Dio Cassius) că avea 1 134,9 m în lungime, 20 de „picioare”, la distanță de 51 m unul de celălalt și unite prin arcade cu o deschidere de câte 33 m (3 arcuri de lemn paralele); cu o înălțime a podului de 18,6 m și o lățime de 14,55 m. La capetele podului (acestea făcute numai din zid), două portaluri triumfale din piatră și cărămidă, decorate cu trofee și statui imperiale sau de di-

⁸ *Ibidem*, p. 61.

⁹ M. Davidescu, *Monumente istorice din Oltenia*, București, Ed. Meridiane, 1964, p. 8.

¹⁰ Mihail Macrea, *op. cit.*, p. 293.

vinități, întregeau un ansamblu care stârnea admirația contemporanilor – Plinius cel Tânăr, Dio Cassius – și a urmașilor – Ammianus Marcelinus, Procopius, Ioannes Tzetzes. Paza podului era asigurată de cele două caste de la extremitățile lui: Drobeta și Pontes. Distrugerea lui este legată de încheierea stăpânirii romane în Dacia¹¹. Ruinele piciorului de pe malul stâng al Dunării pot fi admirate și astăzi. Un pod important al perioadei Antichității Târzii a fost cel construit de Constantinus între Sucidava (Celei) și Oescus (Ghigen, Bulgaria de azi) (inaugurat în anul 328 d.Hr.)¹², construit în dorința de a recuceri Dacia. Și acest pod – a cărui lungime de 2437 m îl făcea unul dintre cele mai lungi poduri antice din lume – este amintit de scriitori și istorici: Sextus Aurelius Victor, Eusebiu din Cezarea, *Vita Const.*, III, 50. Au ajuns până la noi ruine: ale portalului, un cap de pod în formă de trunchi de 13,32 m lungime și 6,35 m lățime, cu câte un stâlp cu grosimea de 3,2x3,9 m, respectiv 3x3,72 m, care sprijineau bolta porții podului, cu o platformă de 5,79x3 m între ei. Probabil cele trei bolți și podeaua și chiar o parte din picioarele podului erau din lemn¹³. Al treilea pod important al perioadei romane (sec. I – înc. sec. al II-lea d.Hr.) era cel de la Orlea (jud. Olt) (rămas până astăzi este doar un șir de perechi de picioare¹⁴).

¹¹ M. Davidescu, *op. cit.*, p. 10, 11; D. Tudor, *Oltenia Romană*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1957, p. 61; Mihail Macrea, *op. cit.*, p. 133, 134.

¹² Ion Barnea, Octavian Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 111.

¹³ Ion Barnea, Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 107, 109; D. Tudor, *Sucidava*, București, Ed. Meridiane, 1966, p. 34.

¹⁴ *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, p. 277-278, s.v. pod.

Apeductele. În provinciile Dacia și Scythia Minor s-au găsit resturi de conducte de ceramică ce aprovizionau cu apă potabilă orașele (rezolvând și necesitățile termelor), dar și castrere, stațiunile balneare, așezările rurale chiar (o asemenea lucrare fiind găsită în comuna Căbești, jud. Hunedoara¹⁵). În mod cert, apeducte au existat la Ulpia Traiana (atestă acest lucru o inscripție din anul 132-133 d.Hr.¹⁶), la Apulum (datează din anul 158 d.Hr.¹⁷), la Potaissa, la Porolissum, la Romula. Înainte de cucerire, un apeduct de zid, îngropat, a existat și la Sarmizegetusa Regia¹⁸. Cele de la Histria (posibil sec. al II-lea î.Hr.) sunt cele mai vechi de pe teritoriul țării noastre (canale zidite cu ciment¹⁹); la Trophaeum Traiani s-au descoperit 4 apeducte²⁰; la Tomis sunt mai multe, din tuburi de pământ ars sau din plăci de piatră. O mare lucrare a existat la Callatis, de 11,6 km, și de un nivel superior al tehnicii de construcție, dat fiind uniformitatea pantei; apeductul aproviziona portul (nu există dovezi și pentru oraș). Cu secțiune patrulateră cu latura de 33 cm, era pe alocuri tăiat direct în piatră. Probabil, era folosit dinaintea cuceririi romane, dar, cu siguranță, ca principiu era aproape identic cu *Aqua Appia* de la Roma, al lui Appius Claudius: fără ziduri de susținere, arcuri, viaducte²¹.

¹⁵ Mihail Macrea, *op. cit.*, p. 347

¹⁶ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 126

¹⁷ Mihail Bărbulescu et. al., *op. cit.*, p. 64.

¹⁸ *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, p. 35, s.v. *apeduct*.

¹⁹ Dinu-Teodor Constantinescu, *Construcții monumentale*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 266 s.v. *ISTROS, HISTRIA (Acropola Cetății ~)*.

²⁰ V. Barbu, *Adamclisi*, București, Ed. Meridiane, 1965, p. 53.

²¹ Constantin Scarlat, *Apeductul antic de la Callatis*, in *Acta Musei Napocensis*, XIII, Cluj-Napoca, 1976, p. 58-63

Termele. Mai mari sau mai mici, mai simple sau adevărate ansambluri, băi publice existau în fiecare oraș. De tip provincial, ele aveau plan asimetric, respectând strict cerințele funcționale. Toate ansamblurile termelor cuprindeau, pe lângă încăperile specifice (*apodyterium, tepidarium, caldarium, frigidarium*), și palestre pentru exerciții fizice, portice, biblioteci. Terme foarte mari (600 mp²², un patruleter de 30x20 m) s-au găsit la nord de incinta orașului Ulpia Traiana, cu o secțiune pentru bărbați și una pentru femei, separate prin culoarul din care se intra în *frigidarium*, apoi în *tepidarium* (încălzit cu *hypocaustum*) și în *caldarium* (cu o cadă, *labrum*, în absidă)²³; baia pentru bărbați avea și un bazin descoperit, cu apă rece, pentru vară, *natatio*. Și Apulumul avea terme, chiar două, una mai complexă decât cea de la Ulpia Traiana²⁴ (fiind cea mai mare din Dacia), despre cealaltă este atestat că a fost construită pe cheltuiala unui cetățean²⁵. De asemenea, la Drobeta au existat mari terme cu instalații complicate și cu particularitatea unei palestre, o curte pătrată cu portic²⁶; la Romula, edificiul luxos de sec. III d.Hr.²⁷, foarte mare (39x27 m²⁸), avea

²² Mihail Bărbulescu et. al., *op. cit.*, p. 64; *Istoria românilor*, vol. II, *Daco-romani, romanici, alogeni* (coord. Dumitru Protase, Alexandru Suceveanu), Academia Română, Ed. Enciclopedică, 2010, p. 239

²³ Hadrian Daicoviciu, Dorin Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, București, Ed. Sport-Turism, 1984, *op. cit.*, p. 73.

²⁴ Mihail Macrea, *op. cit.*, p. 359.

²⁵ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 127

²⁶ Pentru amănunte, vezi M. Davidescu, *op. cit.*, p. 22; D. Tudor, *Oltenia Romană*, p. 331-332.

²⁷ D. Tudor, *Oltenia Romană*, p. 333.

²⁸ Idem, *Romula*, București, Ed. Meridiane, 1968, p. 39.

încăperi mari, pavate cu cărămidă, cu pereți pictați și placați cu marmură. La Histria existau vechile terme (**il.2**) și termele noi – acestea din urmă datând din perioada Severilor, cu *hypocaustum*, cu numeroase încăperi boltite, cu o suprafață de 800 mp, cu ziduri în *opus listatum*, suferind până în sec. al IV-lea d.Hr. cel puțin trei refaceri²⁹. Și Tomisul avea terme, din cele descoperite în 1980 se poate vizita doar vestiarul, alte terme fiind cele de lângă *Edificiul cu mozaic*, descoperite în 1964, cu sala principală (30x10 m) pavată cu dale din marmură³⁰. Termele de la Dinogetia (**il.3**) au plan dreptunghiular, 25x15m, cu trei decroșuri absidale, semicirculare pe dinăuntru și cu trei laturi la exterior; cu patru încăperi, dintre care trei aveau instalații de *hypocaustum*, cel mai bine păstrat *hypocaustum* din Dobrogea³¹. La Noviodunum s-au descoperit două edificii termale, cea mai mare încăpere, semicirculară la interior, avea dimensiunile de 7,8x9 m, zidurile termelor fiind din piatră cu mortar cu cărămidă sfărâmată³².

²⁹ Em. Condurachi, *Histria*, București, Ed. Meridiane, 1968, p. 22-23.

³⁰ Mihai Bucovăla, Virgil Lungu (chercheurs scientifiques), *L'édifice romain a mosaïque de Tomi*, Le Musée d'Histoire Nationale et d'Archéologie, Constanța, p. 40.

³¹ Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, Ed. Academiei R.S.R., 1968, p. 479; Gheorghe Curinschi Vorona, *Istoria arhitecturii în România*, București, Ed. Tehnică, 1981, p. 45.

³² Victor Henrich Baumann (responsabil șantier) – ICEM Tulcea; Gh. Mănușu-Adameșteanu (resp. sector) – MIAM București, în *Raport de cercetare arheologică*, <http://www.cimec.ro/scripts/arh/cronica/> 2000; I. Barnea, Bucur Mitrea, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum (Isaccea)*, în *Materiale și cercetări arheologice*,

Existau și terme *castrense* pe lângă castru sau în interiorul acestora, pentru soldați și pentru locuitorii *canabae*-lor: la Capidava, edificiul termelor – care a avut cel puțin trei faze de construcție – se afla în estul castrului; s-a relevat zidul circular care mărginea *caldarium*-ul³³. Terme *castrense* s-au găsit și la Potaissa (**il.4**), Ilișua, Micia, Slăveni; Bivolari (jud. Vâlcea), Bumbesți (jud. Gorj), Copăceni (jud. Argeș), Gherla (jud. Cluj), Buciumi (jud. Sălaj), Râșnov (jud. Brașov), Orheiul Bistriței (jud. Bistrița-Năsăud)³⁴; sau chiar pentru „sătenii din vicus Petra” (Libida)³⁵. De asemenea, deosebite erau amenajările și instalațiile balneare, care dovedeau interes pentru folosirea apei termale: Ad Mediam (Băile Herculane) avea asemenea ansambluri cu clădiri, bazine, sanctuare; Germisara (în limba autohtonilor însemnând „izvor fierbinte”) (Geoagiu), cu bazine (4) și canale, cu

vol. V, Ed. Academiei Republicii Populare Române, 1959, p. 464-465.

³³ Ioan C. Opreș, Zaharia Covacef, Cătălin Dobrinescu, Zeno Karl Pinter, Costin Miron, Claudia Urduzia, Robert Constantin, Nicolae Constantin, Alexandru Alexiu, în *Raport de cercetare arheologică*, <http://www.cimec.ro/scripts/arh/cronica/> 2005.

³⁴ La Micia existau trei edificii termale, diferite din punctul de vedere al planimetriei; la Slăveni, termele cu *hypocaustum* datează de la mijl. sec. al III-lea d.Hr.: o sală mare rectangulară (9,5x6,5 m), pavată cu cărămizi, are pe latura de est o încăpere mai mică, absidată, dar și alte încăperi absidate, totalizând 21x19,6 m; la Capidava s-au păstrat doar resturile camerei cu aer cald. Cf. Radu Florescu, *Capidava*, București, Ed. Meridiane, 1965, p. 15; Gheorghe Popilian, *Termele de la Slăveni*, în *Apulum*, IX, Alba Iulia, 1971, p. 627-629.

³⁵ *Istoria românilor*, vol. II, p. 346.

altare și statui; Aquae (Călan) (un singur bazin)³⁶. Desigur, ca și în restul Imperiului, și la noi s-au descoperit amenajări de terme în vilele rustice sau suburbane³⁷. Apropiate de noi sunt termele din Odessos (Varna, Bulgaria), bine păstrate, atât ca suprafață, cât și ca înălțime a ruinelor (oricum, constituie cele mai mari terme romane din Balcani și cel mai mare edificiu roman din această țară).

il.1

il.2

il.3

il.4

Amfiteatrele. Preluate de romani de la greci, dar devenite o adevărată marcă a rafinamentului propriu civilizației romane, acestea nu puteau lipsi din teritoriile cucerite, iar cele două provincii romane de la noi nu puteau face excepție. În lipsa **teatrelor** – despre care se știe că nu au existat în Dacia Traiană³⁸, dar au existat în Scythia Minor³⁹ –, amfiteatrele erau

³⁶ Vasile Smărăndescu, *Germisara. „Izvoarele fierbinți” ale dacilor*, în *Magazin Istoric*, nr. 7 (220) iulie, 1985, p. 57-58.

³⁷ Mihai Bărbulescu et. al., *op. cit.*, p. 64.

³⁸ Mihail Macrea, *op. cit.*, p. 355.

³⁹ La Histria a funcționat un teatru până în sec. al III-lea d.Hr., căruia nu i se cunoaște amplasarea – probabil undeva la nord de termele noi, pe locul unei depresii circulare lângă lacul Sinoe –, de la care au rămas însă fragmente de bănci din piatră cu picioare în formă de gheare

edificiile în care aveau loc toate tipurile de spectacole: și reprezentații dramatice, și lupte cu gladiatori (mai rar)⁴⁰, și mai ales – la noi – lupte cu animale sălbatice. Interesant este faptul că s-au găsit amfiteatre pe teritoriul țării noastre, pentru că ele au fost puține în zonele orientale ale Imperiului⁴¹; este o garanție (și aceasta!), a faptului că aparțineam romanității vestice, unde aceste construcții monumentale, foarte importante pentru viața romanilor, existau din abundență. Toate orașele mari din provincii aveau amfiteatre, dar ele sunt prezente și în localități mai mici sau în preajma castrelor. Au existat amfiteatre în Dobrogea – la Tomis (în subsolul Hotelului „Ibis”) și la Callatis –, la Porolissum – unul de 66x52 m⁴², reconstruit în anul 157 d.Hr. dintr-un amfiteatru *castrense* (în afara celor de lângă orașe, existau și amfiteatre *castrense* – în cadrul programului de divertisment al soldaților –, de exemplu cel de la Micia⁴³, construit însă, spre deosebire de cele de la Ulpia Traiana sau Porolissum, și din piatră și din lemn); dimensiunile mici: 31,6x29,5 m arena, sunt de fapt similare altor amfiteatre militare (castrul Vetera, lângă Xanten – Germania)⁴⁴.

de leu, încastrate în zidul de incintă al orașului. Cf. Radu Florescu, Ion Miclea, *Histria*, București, Ed. Sport-Turism, 1989, p. 62; Mihai Bărbulescu et. al., *op. cit.*, p. 65; *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, p. 331, s.v. *teatru*.

⁴⁰ Totuși există. De exemplu la Tomis: pe piatra sa funerară, gladiatorul Skirtos dacul este redat înarmat. Cf. Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 128.

⁴¹ Mihai Bărbulescu et. al., *op. cit.*, p. 64.

⁴² *Istoria românilor*, vol. II, p. 241.

⁴³ Mihai Bărbulescu et. al., *op. cit.*, p. 64.

⁴⁴ Octavian Floca, Valentin Vasiliev, *Amfiteatrul militar de la Micia*, în *Sargentina*, V, Hunedoara, 1968, p. 125-136.

Important este **amfiteatrul capitalei**, la 100 m nord de zidul de incintă al Ulpiei Traiana, despre care se știe că a fost construit în primii ani după cucerire, data nu se cunoaște exact, dar se cunoaște anul reparării lui – 158 (d.Hr.)⁴⁵. Oval, cu o *arena* de 66x47 m⁴⁶ (cu tot cu *cavea* – tribunele – măsura 88x69 m⁴⁷) (o capacitate de 5 000 de locuri⁴⁸), se înscrie între amfiteatrele imperiale de mărime medie. Între *arena* și *cavea* se ridica un zid de protecție, înalt de 3 m, tencuit (alte ziduri dispuse ca niște raze întretăiau perpendicular *cavea*); un zid împrejmuitor de 6-8 m înălțime era ornamentat cu benzi colorate, cu porțile intrărilor având coloane și arhitrave⁴⁹ (existau două intrări principale și două secundare).

Legat de amfiteatre, un tip de clădire aparte este ***Schola gladiatorum* (*Cazarma gladiatorilor*)**, o clădire pentru antrenamente și exerciții sportive, pentru locuit și recuperare a gladiatorilor. La nord-est de amfiteatrul de la Ulpia Traiana întâlnim un astfel de edificiu impozant, 38,5x25,3 m, cu ziduri în *opus incertum*; se recunosc două faze de construcție: o clădire mai veche, rectangulară, 28,2x11,5 m, cu 6 încăperi, cu două bazine pentru apă rece, precum și un *hypocaustum* adăugat în faza a doua; o clădire mai nouă, în forma literei L, avea două încăperi și un bazin cu apă rece⁵⁰. Una dintre cele două anexe de la V era o clădire simplă, pătrată, o cușcă pentru fiare probabil, cealaltă (compusă din patru camere) se pare că a aparținut unui personaj ale

⁴⁵ Mihai Bărbulescu et. al., *op. cit.*, p. 65.

⁴⁶ Mihail Macrea, *op. Cit.*, p. 296.

⁴⁷ Hadrian Daicoviciu, Dorin Alicu, *op. Cit.*, p. 91.

⁴⁸ Mihai Bărbulescu et. al., *op. cit.*, p. 65.

⁴⁹ Hadrian Daicoviciu, Dorin Alicu, *op. cit.*, p. 98.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 100.

cărui activități erau legate de amfiteatru sau de *Schola gladiatorum*⁵¹.

Basilica forense era o altă construcție specifică arhitecturii civile romane. Construite lângă *forum*, basilicile erau spații închise în care se adunau cetățenii orașului pentru diverse activități (afaceri, justiție, distracție). Erau dreptunghiulare, trinate (despărțite prin șiruri de coloane) și nu aveau absidă. Basilica de la Ulpia Traiana comunica, prin două intrări, cu *Palatul Augustalilor*. Primei faze – în care avea două nave, una necompartimentată, cealaltă cu mai multe încăperi – îi urmează modificări în legătură cu mărirea suprafeței (85x10 m măsoară acum în total) și cu desființarea compartimentelor; avea placaj de marmură a pereților până la 2 m înălțime și o împodobeau numeroase statui⁵².

Basilici existau și în alte orașe mari, de exemplu una dintre cele trei basilici civile din Histria, cea mai impozantă, avea o formă rectangulară asimetrică (25,75x24,80x12,62x12,70 m) și era construită din piatră cu mortar. Nava din centru avea 4,95 m și cunoaște o fază de refacere în sec. al IV-lea d.Hr., după distrugerea produsă de goți la mijl. sec. al III-lea d.Hr.⁵³.

Construcții comerciale, ***macellum***-uri, s-au găsit la Ulpia Traiana: placat cu marmură, cu acoperiș din țiglă, *macellum*-ul de aici măsura 10x85 m⁵⁴,

⁵¹ Dorin Alicu, *Urbanism și arhitectură în Dacia romană. III. Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Revista muzeelor și monumentelor*, nr. 2, 1989, p. 3-4.

⁵² Hadrian Daicoviciu, Dorin Alicu, p. 162.

⁵³ Alexandru Suceveanu, Mircea Victor Angelescu (coord.), *Histria. Ghid album*, Constanța, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, 2005, p. 70-71.

⁵⁴ Mihail Macrea, *op. cit.*, p. 294.

precum și la Histria, înc. sec. al IV-lea d.Hr., cu trei încăperi: una cu taraba mare (din piatră) dinspre stradă, un „birou” și un oficiu⁵⁵.

Așa-numitul **Edificiu cu mozaic** de la Tomis (il.5) de pe malul mării era un **emporium**, o hală cu scop comercial, a cărei funcție era de loc de întrunire a negustorilor din port⁵⁶ și de depozit de mărfuri. Avea 100 m lungime, 3 terase suprapuse, 11 încăperi boltite, înalte de 10 m⁵⁷ și placate cu marmură (magazii pentru depozitarea mărfurilor) ale celei de-a doua terase (terasa a treia constând dintr-o mică piață pavată) (prima terasa este necercetată, acoperită fiind de clădirile moderne); totul sugerează un edificiu amplu, al cărui fast era sporit prin placarea cu dale din marmură decorate floral sau geometric, a pereților acoperiți cu tencuială roz, prin friza sculptată, pilaștrii cu capiteli corintici, la care se adaugă renumitul mozaic pavimentar care îi decorează una dintre cele trei terase.

Un alt tip de construcție urbană specifică centrelor comerciale și castror era **horreum**-ul, hambar de mari dimensiuni din piatră sau cărămidă. S-au găsit asemenea construcții la Slăveni, Răcari, Drobeta, Buciumi. **Horreum**-urile aveau piteni de zidărie de-a lungul laturilor, cu rol de a diminua împingerile interioare ale grânelor⁵⁸. **Horreum**-ul de la Ulpia Traiana, construit imediat după transformarea Daciei în provincie romană, era dreptunghiular, de 56,4x20,6 m și ziduri cu contraforturi

masive. Aparținea Legiunii IV Flavia Felix. Celălalt **horreum** al capitalei era mai mic și a fost ridicat ceva mai târziu, de autoritățile civile⁵⁹. Cel de la Capi-dava era un edificiu adosat zidului de incintă, de plan basilical, cu pile de zidărie amplasate ritmic, cu o latură dublată de un portic. Măsoară, împreună cu porticul, 16,25x32x18,75 cm, cu ziduri de 1,5 m grosime (1,2 m au cele ale porticului)⁶⁰.

O posibilă clădire a unei **curia** putea fi edificiul de plan dreptunghiular de la Romula, cu portic cu colonete cu capitel corintic⁶¹. Era o clădire publică (s-au găsit fragmente arhitecturale decorative – baze de coloane, capitele, frize, arhitrave, tuburi de *hypocaustum*) de 26x14,2 m, datând de la înc. sec. al III-lea d.Hr., cu portic și împărțită în câteva săli mari, pavate cu cărămidă⁶².

În afara arhitecturii publice descrise mai sus – după cum am văzut, reprezentată din plin pe teritoriul celor două provincii (cele mai multe dintre tipurile de edificii romane importante au fost ridicate și aici) –, a existat și la noi arhitectură civilă privată. Fără să facă parte din registrul propagandei imperiale, **locuințe** particulare au existat și în provinciile romane de pe teritoriul țării noastre, atât vile suburbane și urbane, cât și **insulae** cu ateliere și locuințe. Deși caracteristica fundamentală a acestora este simplitatea și dimensiunile mai modeste, prezența

⁵⁵ Radu Florescu, Ion Miclea, *op. cit.*, p. 77.

⁵⁶ Emil Condurachi, *Dobrogea*, București, Ed. Sport-Turism, 1978, s.v. *Constanța*.

⁵⁷ Radu Vulpe, Ion Barnea, *op. cit.*, p. 466.

⁵⁸ *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, p. 190, s.v. *horreum*.

⁵⁹ Dorin Alicu, *Urbanism și arhitectură...*, în *Revista muzeelor și monumentelor*, nr. 2, 1989, p. 4.

⁶⁰ Ioan C. Opreș, *Ceramica romană târzie și paleobizantină de la Capi-dava în contextul descoperirilor de la Dunărea de Jos (sec. IV-VI p.Chr.)*, București, Ed. Enciclopedică, 2003, p. 28-29.

⁶¹ *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, p. 127, s.v. *curie*.

⁶² D. Tudor, *Romula*, p. 37-38.

lor denotă un urbanism aflat la un grad destul de înalt de dezvoltare. *Villa suburbana* de lângă amfiteatrul de la Ulpia Traiana este un exemplu tipic, cu pavimente în cărămidă și tencuieli cu picturi murale, cu *hypocaustum*, cu peste 12 încăperi⁶³.

Cartiere de locuințe descoperite în orașe demonstrează existența unei grupări planificate metodic a construcțiilor, cu pavaje și canalizare, cu plan patruleter al caselor – așa cum este situl arheologic cu centrul creștin timpuriu, cu străzi și locuințe, de la Tomis (il.6).

Așa-numitul „**sector Domus**” de la Histria este un exemplu care ne întregeste viziunea asupra urbanismului Antichității Târzii: este vorba despre complexul de edificii de locuit (sec. al VI-lea d.Hr.), compus din patru *villae*⁶⁴, de la intersecția unei artere principale cu una dintre străzile secundare⁶⁵. Uneori o *insula* grupa edificii monumentale aristocratice, ca în cazul cartierului elitist de la Apulum (pe pro-

⁶³ Mihail Macrea, *op. cit.*, p. 345; Hadrian Daicovicu, Dorin Alicu, *op. cit.*, p. 81.

⁶⁴ Cu o formă patruleteră și cu o suprafață de 700-850 mp fiecare, clădirile erau spațioase, cu o curte interioară (influența micro-asiatică și siriană fiind evidentă). Cea mai mare dintre clădirile acestui cartier avea 850 mp, cu o intrare monumentală prin care se ajungea într-un peristil cu dublu portic. Cuprindea 12 camere și o capelă cu absidă în colțul de nord-est al clădirii („edificiul cu basilică” este supranumit din acest motiv). Aceasta avea două compartimente, camera principală (7,45x6 m) având o absidă pentagonală la est. Tehnica îngrijită (*opus signinum*) și descoperirile de aici demonstrează că această clădire aparținea unui personaj important al Histriei, probabil episcopul orașului. Cf. Alexandru Suceveanu, Mircea Victor Angelescu (coord.), *op. cit.*, p. 94-95.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 92.

prietatea S.C. „Alba Aluminiu” S.A. Zlatna, Str. Încoronării, nr. 139, Alba Iulia, acum acoperită de un imobil) – unde a rămas o clădire în care se află așa-numita *Sală cu picturi și hypocaustum de la Apulum II* – o sală decorată cu tencuieli pictate, o încăpere de mari dimensiuni, cu mai multe etape de construcție, cu pavaj în *opus signinum* și instalație de încălzire⁶⁶.

Hypocaustum s-a găsit și în ruinele unei locuințe particulare descoperite la Napoca (Str. Dierna). Au ajuns până la noi planuri ale unor clădiri de locuit (sec. al II-lea – al III-lea d.Hr) aparținând unui cartier rezidențial din Porolissum (il.7); erau încălzite cu *hypocaustum* și aveau prăvălii în camerele dinspre drum (clădirile erau amplasate de-a lungul drumului principal al orașului); aveau portic și *atrium* cu *impluvium*.

La Ulpia Traiana nu s-a dezvelit nici un *domus* și nici o *insula intra muros*, ci *villae extra muros* – construcții ample, cu *hypocaustum*, porticuri și mozaicuri celebre⁶⁷.

il.5

il.6

il.7

⁶⁶ Radu Ciobanu, *Sala cu picturi și hypocaust din așezarea romană Apulum II*, in *Apulum*, XLII, Alba Iulia, 2005, p. 123-131.

⁶⁷ Pentru mai multe amănunte, vezi Dorin Alicu, *Urbanism și arhitectură...*, in *Revista muzeelor și monumentelor*, nr. 2, 1989, p. 4 și urm.

Așadar, se remarcă la noi o diminuare a grandorii – față de construcțiile de la Roma, ca și față de cele din alte provincii – dacă ar fi să facem comparații de exemplu între apeductele de la noi și impunătoarele sisteme cu multe arce de la Nîmes, Salamanca ori din Segovia, adevărate capodopere de inginerie. Nevoi militare imediate au conferit însă măreție podurilor noastre de peste Dunăre; de altfel, în provinciile carpato-dunărene, un accent mare este pus pe arhitectura militară, de apărare a *limes*-ului Imperiului: castele (construcții specifice romane), dar și drumurile și podurile cunosc o deosebită amploare, așa cum era de așteptat, dat fiind specificul de graniță. Există deosebiri importante, chiar față de provincii apropiate, și în ceea ce privește unele programe adoptate: în Dacia, un program arhitectonic ca cel al teatrului își pierde, probabil, relevanța și importanța pentru poporul unei provincii de graniță, mărturie și a faptului că dacii nu se aflau pe o treaptă foarte înaltă de civilizare. Deși tot provincie balcanică, Thracia păstrează un teatru foarte mare, asemănător cu cel din Efes și foarte bine conservat,

la Philipopolis, Plovdiv, pe teritoriul actualei Bulgarii.

Oricum, de remarcat este faptul că, în cazul arhitecturii de la noi, artisticul este mai puțin urmărit, propaganda politică acționând într-un mod mai puțin rafinat decât la Roma sau în provincii integrate mai timpuriu în Imperiu. Preluarea modelelor este urmată de adaptare la specificul locului: la resursele oferite, dar mai ales la cerințele unor oameni care nu ajunseseră la nivelul de cunoștințe și la subtilitatea de gust estetic ale romanilor sau grecilor. De aceea, în cazul arhitecturii provinciilor de pe teritoriul României impactul trebuia să fie puternic, să impresioneze și să convingă cu mijloace mai puține și mai fruste, simplitatea acestor lucrări fiind cuceritoare. Particularitatea Antichității Târzii de la noi este că această scurtă epocă înregistrează tocmai acest moment de tranziție, de la vechile norme oficiale, mai mult sau mai puțin adaptate acestor locuri – spre viziunea schimbată, de la sfârșitul epocii antice, în care o nouă arhitectură va avea un ecou puternic în mințile și sufletele tuturor oamenilor, indiferent de nivelul social.

Referințe bibliografice

1. Alicu, D. *Urbanism și arhitectură în Dacia romană. III. Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Revista muzeelor și monumentelor*, nr. 2, 1989.
2. Barbu, V. *Adamclisi*, București, Editura Meridiane, 1965.
3. Bărbulescu, M., Diletant, D., Hitchins, K., Papacostea, Ș., Teodor, P. *Istoria României*, București, Editura Corint, 2007.
4. Barnea, I., Iliescu, O. *Constantin cel Mare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
5. Barnea, I., Mitrea, B. *Săpăturile de salvare de la Noviodunum (Isaccea)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, vol. V, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1959.
6. Ciobanu, R. *Sala cu picturi și hypocaust din așezarea romană Apulum II*, în *Apulum*, XLII, Alba Iulia, 2005.

7. Condurachi, E. *Dobrogea*, București, Editura Sport-Turism, 1978, s.v. *Constanța*.
8. Condurachi, E. *Histria*, București, Editura Meridiane, 1968.
9. Constantinescu, D.-T. *Construcții monumentale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 266 s.v. *ISTROS, HISTRIA (Acropola Cetății)*.
10. Daicoviciu, H., Alicu, D. *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, București, Editura Sport-Turism, 1984.
11. Davidescu, M. *Monumente istorice din Oltenia*, București, Editura Meridiane, 1964.
12. *Dicționar enciclopedic de artă veche a României* (Radu Florescu, Hadrian Daicoviciu, Lucian Roșu, coord.), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
13. Floca, O., Vasiliev, V. *Amfiteatrul militar de la Micia*, in *Sargetia*, V, Hunedoara, 1968.
14. Florescu, R. *Capidava*, București, Editura Meridiane, 1965.
15. Florescu, R. Miclea, I. *Histria*, București, Editura Sport-Turism, 1989.
16. Giurescu, C. *Formarea poporului român*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1973.
17. *Intervi cu prof. Ioan Piso, despre: Capitoliul de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, in Făclia ziar independent de Cluj*, 30 august 2010, <http://www.ziarulfaclia.ro/Cu-prof-dr-Ioan-Piso-despre-Capitoliul-de-la-Ulpia-Traiana-Sarmizegetusa+44414>.
18. *Istoria românilor*, vol. II, *Daco-romani, romanici, alogeni* (coord. Dumitru Protașe, Alexandru Suceveanu), Academia Română, Editura Enciclopedică, 2010.
19. Macrea, M. *Viața în Dacia Romană*, București, Editura Academiei Române, 2007.
20. Opreș, I. *Ceramica romană târzie și paleobizantină de la Capidava în contextul descoperirilor de la Dunărea de Jos (sec. IV-VI p.Chr.)*, București, Editura Enciclopedică, 2003.
21. Opreș, I., Covacef Z., Dobrinescu C., Pinter Z. K., Miron C., Urduzia C., Constantin R., Constantin N., Alexiu Al., in *Raport de cercetare arheologică*, <http://www.cimec.ro/scripts/arh/cronica/> 2005.
22. Popilian, Gh. *Thermele de la Slăveni*, in *Apulum*, IX, Alba Iulia, 1971.
23. Scarlat, C. *Apeductul antic de la Callatis*, in *Acta Musei Napocensis*, XIII, Cluj-Napoca, 1976.
24. Smărăndescu, V. *Germisara. „Izvoarele fierbinți” ale dacilor*, in *Magazin Istoric*, nr. 7 (220) iulie, 1985.
25. Suceveanu, Al., Angelescu, M. V. (coord.), *Histria. Ghid album*, Constanța, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, 2005.
26. Tudor, D. *Oltenia Romană*, București, Editura Academiei R.S.R., 1957.
27. Tudor, D. *Romula*, București, Editura Meridiane, 1968.
28. Tudor, D. *Sucidava*, București, Editura Meridiane, 1966.
29. Victor Henrich Baumann (responsabil șantier) – ICEM Tulcea; Gh. Mănucu-Adameșteanu (resp. sector) – MIAM București, in *Raport de cercetare arheologică*, <http://www.cimec.ro/scripts/arh/cronica/> 2000.
30. Vulpe, R., Barnea, I. *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, Editura Academiei R.S.R., 1968.